

Баранник Л. Б.,

кандидат економічних наук, доцент,
докторант Науково-дослідного фінансового інституту
Академії фінансового управління Міністерства фінансів України

НАПРЯМИ ПОСИЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Розглянуто соціальні проблеми українського села та селянства, проаналізовано їх причини. Як фактор зростання добробуту сільського населення запропоновано реформування аграрних відносин шляхом запровадження низки елементів ринкової економіки та вдосконалення системи соціального захисту.

Ключові слова: сільське населення, сільські території, соціальний захист, соціальна допомога, соціальна інфраструктура.

Під сільським населенням зазвичай розуміють населення, яке постійно проживає в селах, веде сільський спосіб життя і зайняте здебільшого у сільськогосподарському виробництві, а також у лісовому й рибному господарствах, народних промислах, первинній переробці сільськогосподарської та рибної продукції. В Україні налічується 28 597 сіл, але з них у 151 (0,5 % загальної кількості) взагалі немає населення. І це при тому, що агропромисловий комплекс (АПК), зокрема сільське господарство, харчова і переробна промисловість, забезпечує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність країни, формує 17 % ВВП та близько 60 % фонду споживання населення. Крім того, АПК є одним з основних бюджетоутворювальних секторів національної економіки, частка якого у зведеному бюджеті України за останні роки становить 8–9 %, а також займає друге місце серед секторів економіки у товарній структурі експорту¹. Сільське господарство сприяє розвитку інших галузей, які поставляють засоби виробництва та споживають сільськогосподарську продукцію як сировину, а також надають транспортні, торговельні та інші послуги. Однак у вітчизняному інформаційному просторі упродовж багатьох років тема занепаду українського села та бідність селянства залишається актуальною.

У наукову розробку теоретичних і прикладних аспектів соціально-економічних проблем розвитку національної економіки, аграрного сектору, зокрема вивчення рівня життя сільського населення, значний внесок зробили провідні українські вчені, праці яких широко відомі за межами країни: О. Ю. Амосов, С. І. Бандур, І. К. Бистряков, Д. П. Богиня, О. А. Бугуцький, О. С. Власюк, В. М. Геєць, Л. В. Дейнеко, М. І. Долішній, С. І. Дорогунцов, Т. А. Заяць, А. М. Колот, І. С. Кравченко, Ю. М. Краснов, Г. І. Купалова, В. І. Куценко, А. С. Лисецький, В. О. Мандибур, В. В. Онікієнко, О. М. Они-

---

¹ Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 № 1158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1158-2007-%EF>.

щенко, М. К. Орлатий, Й. С. Пасхавер, І. Л. Петрова, В. І. Піла, Д. В. Полозенко, І. В. Прокопа, П. Т. Саблук, В. К. Терещенко, Л. Г. Чернюк, М. Г. Чумаченко, А. А. Чухно, І. Я. Чугунов, М. В. Шаленко та ін. Дослідженню економічних аспектів розвитку підсобних господарств сільського населення приділяється велика увага в працях Ю. С. Баландіна, І. Ф. Баланюка, Л. М. Гутко, В. С. Дієсперова, М. В. Додонової, Ф. В. Зінов'єва, З. І. Калугіної, О. О. Комліченко, П. М. Макаренко, Н. П. Макарова, М. Й. Маліка, Л. Ю. Мельника, Л. І. Михайлової, Л. В. Никифорова, Д. К. Прейгера, І. В. Свиноуса, М. І. Туган-Барановського, О. В. Чайнова, Л. О. Шепотько, Г. І. Шмельова, О. М. Шпичака. Проблеми соціального захисту населення, зокрема сільського, досліджують такі вчені, як Р. Ф. Атаманюк, С. І. Бандура, Н. П. Борецька, О. А. Грішнова, І. К. Дрозд, І. Ф. Гнибіденко, Н. О. Квітко, Л. М. Клівіденко, А. Я. Кібанов, О. В. Макарова, В. М. Новіков, О. Ф. Новікова, А. М. Непомнящий, В. В. Онікієнко, О. М. Палій, Б. Й. Пасхавер, Г. А. Пікалова, О. С. Сергієнко, Л. М. Черенько, В. М. Шаповал, К. І. Якуба та багато інших.

Відмічаючи значний внесок цих вчених у вирішення окресленої проблеми, необхідно зазначити, що численні питання соціального розвитку сільських територій ще недостатньо вивчені й не отримали належного висвітлення у науковій літературі, а також не повною мірою розроблені в практичній діяльності державних органів влади всіх рівнів управління. Потребує переосмислення сучасна парадигма розвитку села і, відповідно, наукове обґрунтування нової методології соціального захисту сільського населення. Усе викладене визначило вибір теми й мету статті, яка полягає в тому, щоб на основі виявлених взаємозв'язків між станом соціальної сфери в аграрному секторі економіки і рівнем соціального захисту сільського населення з'ясувати та обґрунтувати напрями удосконалення державної політики у сфері соціального розвитку села, спрямовані на стабільне піднесення добробуту громадян.

Соціально-демографічне становище українського села зумовлене такою статистикою: у сільській місцевості проживає майже третина загальної кількості населення України, у галузі АПК зайнято 4 млн осіб із числа сільського населення. Це в 2–4 рази більше, ніж на Заході. Однак виробництво сільськогосподарської продукції та її переробка не повною мірою забезпечують потреби населення країни в якісних продуктах харчування, а промисловість – у сировині. Соціальна сфера села досі перебуває в занепаді. Середньорічна заробітна плата в сільському господарстві найнижча серед галузей економіки. Найгострішими проблемами залишаються безробіття, бідність, масштабна трудова міграція та слаборозвинута соціальна інфраструктура.

За 90-ті роки ХХ ст. чисельність сільських жителів, зайнятих у соціальній інфраструктурі села скоротилася на 35,2 %. Найбільше за темпами скорочення працюючих у цій сфері спостерігається у Вінницькій, Житомирській, Кіровоградській, Тернопільській та Херсонській областях, де відповідний показник дорівнював 45–60 %. У переважній більшості областей України темпи зменшення зазначеної категорії зайнятих коливаються в межах середнього показника по країні з незначними відхиленнями. У семи регіонах

цей показник знаходиться в межах 20–27 %. Нині в галузях сільської соціальної інфраструктури працює 840 тис. осіб².

Загрозливих темпів набирає зниження демографічно-відтворювального і трудового потенціалу села. Нині чисельність сільських жителів становить 14,7 млн осіб (за останні 15 років вона скоротилася на 1,8 млн, або на 12 %), а чисельність дітей шкільного віку в сільській місцевості зменшилася на третину і складає лише 1,3 млн осіб. Через високу смертність сільські населені пункти поступово обезлюднюються. Поселенська мережа за 1991–2008 рр. скоротилася на 355 населених пунктів, тобто щороку вона зменшувалася в середньому на 19. За прогнозами, якщо така ситуація збережеться до 2020 р., то частка сільських районів, охоплених гострою демографічною та поселенською кризою, може перевищити 50 % їх кількості³. Рівень народжуваності сільського населення в розрахунку на 1000 осіб знизився з 13,7 до 9,4 осіб; рівень смертності підвищився з 14,4 до 20,5 осіб і перевищив аналогічний показник смертності міського населення в 1,4 раза⁴. За межею бідності перебуває 15,5 % загальної кількості селянських господарств, у 25 % з них – сукупні витрати не перевищують рівень прожиткового мінімуму⁵.

За 1990–2008 рр. різко скоротилася кількість об'єктів соціального призначення у сільських населених пунктах⁶. Нині в сільській місцевості майже повністю призупинилося будівництво доріг із твердим покриттям, житла, об'єктів інженерного облаштування, комунально-побутового, соціально-культурного призначення. У Доповіді Європейській Комісії групою українських фахівців визначено, що важливою проблемою сучасного розвитку нашої країни є складне становище сіл порівняно з іншими населеними пунктами через відсутність робочих місць і занепад соціальної інфраструктури, що обумовлює незадовільну якість житла (проблеми з каналізацією, водогоном) і обмежений доступ до якісної освіти та охорони здоров'я⁷. Част-

² Стан ринку праці в сільській місцевості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agro.ua.net/economics/documents/category-58/doc-8>.

³ Щодо політичної пропозиції “Про Концепцію Загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій до 2020 року” : доповідна записка Міністерства аграрної політики України Кабінетові Міністрів України від 26.02.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/page/9693>.

⁴ Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 № 1158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1158-2007-%EF>.

⁵ Щодо політичної пропозиції “Про Концепцію Загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій до 2020 року” : доповідна записка Міністерства аграрної політики України Кабінетові Міністрів України від 26.02.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/page/9693>.

⁶ Там само.

⁷ *Либанова Э.* Социальная защита и социальное исключение в Украине : доклад для Европейской Комиссии, Генеральной дирекции по вопросам занятости, социальных дел и равных возможностей / Э. Либанова, Е. Макарова, Л. Черенко и др. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=5757&langId=ru>.

ка бідних серед сільського населення, зазначається у цьому документі, у 2006–2007 рр. досягла 38 %, у той час як серед міського населення вона склала 22,1 %⁸.

Деградація сільських територій підриває основи подальшого розвитку не лише аграрного сектору, але й загрожує продовольчій безпеці всього суспільства.

Причини виникнення цих, переважно довготривалих, проблем окреслені в Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року. Основними з них є: нерозвинутість і переважно монофункціональний характер сільської економіки; обмеженість фінансових ресурсів місцевих бюджетів; слабка матеріально-фінансова база органів місцевого самоврядування; низька дохідність і збитковість виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції; практика реєстрації в місцях суб'єктів господарювання на селі; відсутність державної підтримки дрібних сільськогосподарських товаровиробників; ігнорування сільської специфіки тощо. Отже, усі негаразди, як ті, що успадковані від часів радянського господарювання, так і ті, що з'явилися впродовж трансформаційних перетворень, сприяли зубожінню сільських жителів і спричинили суттєве навантаження на систему соціального захисту населення. Склалася парадоксальна ситуація: попри те, що сільське господарство є галуззю економіки, в якій здавна працююче населення само забезпечувало себе всім необхідним, адже у сільському господарстві існує безпосередній зв'язок виробника з основним засобом виробництва – землею, селяни потрапили до категорії бідних і потребують соціальної допомоги.

Звичайно, держава намагається виправити ситуацію: за роки політичної незалежності було прийнято чимало законів і програм, призначених забезпечити сталий розвиток галузі та підвищити добробут селян. Це – Закони України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві” (1990), “Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу” (2002), “Про державну підтримку сільського господарства” (2004), “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” (2006). З метою досягнення національних цілей розвитку тисячоліття (перша з них стосується подолання бідності) були розроблені два стратегічні документи з подолання бідності: Стратегія подолання бідності (2001) і Комплексна програма реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003–2015 роки (2003). Постановою Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 № 1158 затверджено Державну цільову програму розвитку українського села на період до 2015 року, метою якої є вирішення найгостріших проблем, що існують в галузі та у населення

---

⁸ *Либанова Э.* Социальная защита и социальное исключение в Украине : доклад для Европейской Комиссии, Генеральной дирекции по вопросам занятости, социальных дел и равных возможностей / Э. Либанова, Е. Макарова, Л. Черенко и др. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=5757&langId=ru>.

сільських територій. Але реалізація прийнятих стратегій і програм залишається великою проблемою. По-перше, їх комплексний характер вимагає одночасних дій у багатьох сферах життя; по-друге, через часту зміну політичного керівництва країни та його курсу немає послідовності у їх прийнятті та виконанні; по-третє, проблема посилюється недостатнім розвитком інструментів моніторингу впровадження запланованих заходів та відсутністю їх цільового фінансування.

На думку групи українських учених, аграрна політика держави після здобуття Україною політичної незалежності “за суспільною та соціально-економічною результативністю не тільки не виправдовує свого цільового призначення, але й увійшла з ним у суперечність і посіла головне місце серед причин, які відкинули вітчизняне сільське господарство далеко назад”⁹. На жаль, це критичне зауваження, висловлене у 2000 р., і на сьогодні не втратило актуальності. Лише за 2001–2006 рр. чисельність осіб, зайнятих у сільському господарстві, зменшилася на 7 %. Загрозливих масштабів набула деіндустріалізація сільського господарства. Основний капітал галузі зменшився за 1996–2005 рр. у 1,7 раза, а в сільськогосподарських підприємствах – у 3 рази. При цьому частка сільського господарства в основному капіталі економіки зменшилася з 24 до 6 %¹⁰. Проте детальний аналіз державної аграрної політики впродовж періоду трансформаційних перетворень виходить далеко за межі цієї статті. Що стосується сучасного етапу, то започатковані реформи все ж дають надію на здійснення певних чергових програм. Так, у 2010 р. Міністерством аграрної політики України було запропоновано прийняти Концепцію Загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій до 2020 року¹¹. Для виконання цієї Програми, розрахованої на 11 років, необхідно 300 млрд грн, або в середньому 27 млрд грн на рік. Конкретні обсяги ресурсів для забезпечення сталого розвитку сільських територій, як зазначається в цьому документі, можуть бути визначені при розробленні завдань та заходів з реалізації Програми.

Виконання Програми дасть змогу розв’язати більшість соціальних проблем сільської поселенської мережі, зокрема підвищити рівень трудової зайнятості та дохідності сільського населення, подолати кризову ситуацію в галузі та задовольнити потреби країни у продуктах харчування, створити їх експортний потенціал і забезпечити розвиток соціальної сфери села в цілому. Але, з огляду на стан посткризового розвитку економіки країни, дефіцит державного бюджету, величину державного боргу, енергетичну за-

⁹ *Онищенко О.* Аграрна реформа. Які рішення, такий і результат / *О. Онищенко, В. Трегобчук, В. Юрчишин* // Віче. – 2000. – № 8. – С. 4.

¹⁰ Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 № 1158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1158-2007-%EF>.

¹¹ Щодо політичної пропозиції “Про Концепцію Загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій до 2020 року”: доповідна записка Міністерства аграрної політики України Кабінетові Міністрів України від 26.02.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/page/9693>.

лежність і деякі інші проблеми, варто визнати, що реалізувати таку Програму буде надто складно. Тому сценарій подолання бідності населення сільських територій, на переконання автора, має розвиватися у декількох напрямках водночас. Якщо конкретизувати цю тезу, то перетворення мають виявлятися у реформуванні аграрних відносин шляхом запровадження різних елементів “ринковості” та вдосконалення самої державної системи соціального захисту населення (СЗН). Тому політика держави має бути спрямована, по-перше, на створення умов для розвитку аграрного сектору економіки, насамперед, сприяння зайнятості та особливо самозайнятості у цій галузі; по-друге, на перебудову системи СЗН, що передбачатиме як удосконалення методики визначення нужденних, так і підвищення ефективності використання бюджетних коштів на цілі соціального забезпечення. У свою чергу, жителі сільських територій, а також ті, хто проживає у містах, але працює в аграрному секторі, повинні по-новому, з ініціативою сприймати ринкові реалії.

У рамках виконання Державної цільової програми розвитку українського села до 2015 року здійснюються заходи щодо збільшення кількості робочих місць у сільській місцевості, залучення безробітних селян до підприємницької діяльності, надання їм матеріальної підтримки відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття”. Проте цього не достатньо для подолання безробіття й активізації розвитку підприємництва на селі. Паралельно держава має вирішити врешті-решт найскладнішу проблему ринкової економіки – надання кредитів для організації фермерської справи.

У сільськогосподарському виробництві відбулися великі структурні зрушення. У процесі реформування АПК зменшилася питома вага виробництва продукції в суспільному секторі та суттєво збільшилася в приватному. Згідно зі статистичними даними, основна маса продукції приватного сектору припадає на особисті селянські господарства (ОСГ). На сьогодні ними в Україні на 60–70 % забезпечується виробництво продукції тваринництва та на 50–60 % – продукції рослинництва. Частка їх у виробництві окремих видів продукції становить: у валових зборах картоплі – 99 %; овочів – 83; плодів і ягід – 82; у виробництві м’яса (забійною вагою) – 74; молока – 71; яєць – 66; меду – 93 %. Подібні тенденції характерні майже для всіх регіонів України¹². Доходи від ОСГ та соціальних виплат складають основні засоби існування жителів сільських поселень (заробітна плата – на третьому місці). Попри неможливість дрібного виробництва стати основою нинішніх високотехнологічної галузі, у сучасних умовах доцільно підтримувати цю форму господарювання, оскільки вона сприяє формуванню продуктивної самостійної зайнятості населення. Державним органам необ-

---

¹² Коваль Н. В. Соціально-економічні особливості розвитку особистих господарств сільського населення : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.07.02 / Н. В. Коваль. – Житомир : Держ. агроєколог. ун-т Мінагрополітики України, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://librar.org.ua/sections_load.php?s=business_economic_science&id=6162&start=8.

хідно допомагати виробникам у збуті сільгосппродукції через залучення їх до участі у держзамовленнях, регіональних програмах продовольчого забезпечення, кооперуванні сільгоспвиробників, розв'язанні багатьох проблем з їх кредитуванням і, звичайно, створенні сучасної соціальної інфраструктури на сільських територіях.

Існування великої кількості ОСГ послаблює участь селян у соціальному страхуванні, у тому числі пенсійному. Сільський центр з оплати праці, трудових відносин, зайнятості разом з органами Пенсійного фонду України на місцях (районними управліннями) мають співпрацювати у вирішенні питань: обліку платників страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на території відповідної сільської ради; забезпечення додержання підприємствами, установами, організаціями та членами певної територіальної громади вимог законодавства про державне соціальне страхування. Лише таким чином на рівні сільських рад можна створити єдиний структурний орган управління системою праці, соціального захисту і солідарною пенсійною системою, який комплексно вирішуватиме питання надійного забезпечення соціального захисту сільських жителів. Крім того, необхідно, щоб статус осіб, зайнятих лише в ОСГ, був законодавчо унормований щодо визнання їх зайнятими та відношення до системи загальнодержавного соціального страхування. Селяни, які живуть лише за рахунок ведення власного господарства, мають перебувати на персоніфікованому обліку і сплачувати продуктами до заготівельних контор або інших підприємств, що займаються закупівлею та (або) переробкою сільгосппродукції, останні сплачували б за селян до фонду соціального страхування залежно від вартості отриманої від них продукції. Також можлива сплата внесків такими громадянами (за власним бажанням) до системи соціального страхування за особливим тарифом. Вирішення цих питань законодавчо повинні взяти на себе органи місцевого самоврядування.

Ще одним важливим напрямом розвитку самозайнятості на селі має стати розвиток альтернативної, тобто неаграрної діяльності – зеленого туризму, організації приватних дитячих садків, художніх промислів, створення сезонних бригад з числа жителів сіл для здійснення ремонту будівель та доріг у сільській місцевості тощо. Досвід країн далекого та ближнього зарубіжжя є яскравим підтвердженням цієї думки. Для того, щоб успішно вирішувати проблему самозайнятості, безсумнівно, потрібно запровадити ефективнішу державну допомогу сільському населенню. Наприклад, уряд Литви створив спеціальний Фонд підтримки села: фермерським та одноосібним ОСГ компенсується до 25 % витрат на придбання сільськогосподарської техніки. До 40 % витрат на облаштування нових сільськогосподарських ферм держава бере на себе, але за однієї умови – ферми за своїми характеристиками повинні відповідати стандартам Європейського Союзу¹³.

Заслуговує на увагу й досвід Фінляндії. Сільське господарство Фінляндії базується на сімейних фермах. Здебільшого сім'ї самі обслуговують свої господарства. Аграрну політику у Фінляндії формує Міністерство сільського і лісо-

---

¹³ *Lanne A.* Давайте оценим социально-экономическое положение / А. Лаппе // Литовский курьер. – 2000. – № 1. – С. 23.

вого господарства за активної участі професійних і кооперативних об'єднань виробників. На регіональному рівні в системі управління сільським господарством Фінляндії інтереси фермерів захищають професійні об'єднання. Майже 90 % фермерів є членами сільськогосподарських професійних організацій – товариств виробників. Вони захищають інтереси місцевих землевласників. Товариства фінансуються з членських внесків, частково з доходу від реальних інвестицій, від уряду грошей вони не отримують.

Майже всі фермери об'єднані в кооперативи, через які сплачуються субсидії та кошти на підтримку сільгоспвиробників. Вони є найбільш дієвою структурою в аграрному секторі Фінляндії, що забезпечує фермерам необхідні умови виробництва, гарантує збут продукції й впровадження передових технологій. Кооперативи відіграють провідну роль в економічних зв'язках аграрного сектору з іншими галузями народного господарства. Це стосується не тільки збуту і перероблення продукції, а й кредитування і соціального обслуговування фермерських господарств¹⁴.

Товариства, кооперативи тощо не є чимось новим, історія і світ знають чимало різних форм об'єднань, створених за ініціативою селян з метою покращання умов праці й життя, які добре себе зарекомендували. Але саме зараз впровадження подібних угруповань в українському селянському середовищі істотно сприяло б подоланню труднощів у розвитку галузі, зокрема зубожіння людей. Ринкова економіка вимагає від усіх суб'єктів господарювання більшої самостійності.

Останніми роками відбулися суттєві зміни у системі соціального захисту населення України: значно зросли розміри соціальних виплат у вигляді пенсій, стипендій, допомоги у зв'язку з народженням дитини, обсяги соціальних послуг та пільг. Проте недоцільно постійно збільшувати розміри соціальних виплат. Справитися з бідністю можливо лише комплексними заходами. Система захисту населення – не панацея, вона призначена підтримувати достатній мінімум життєвих благ громадян у випадку настання складних непередбачених обставин, що спричиняють значні фінансові збитки і різке зниження життєвого рівня особи чи її сім'ї. В Україні право на отримання будь-якого виду соціальної допомоги регламентується відповідними нормативними актами. З огляду на ситуацію допомога надається лише після вивчення ступеня нужденності заявника чи його сім'ї. Мета виплати допомоги – доведення рівня доходу особи до суспільно визначеного мінімуму з урахуванням певних факторів (кількість членів сім'ї, які знаходяться на утриманні, стан здоров'я, інші виплати тощо). Соціальна допомога здебільшого фінансується з бюджету та добровільних пожертв і сплачується малозабезпеченим як на основі перевірки їхнього доходу та засобів існування, так і за певними критеріями без перевірки доходу. Практика засвідчує, що не завжди соціальна допомога надається справедливо. Іноді розмір допомоги, яку отримують найбідніші групи населення, може бути меншим, ніж допомога більш забезпеченим, оскільки її розмір не

---

¹⁴ Аграрная политика зарубежных стран [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agpr.info/index.php?o=88>.

пов'язаний з попередніми доходами чи життєвим рівнем. Приміром, батьки отримують допомогу з безробіття, а дитина навчається в місті у вузі на платній основі, орендує житло, і батьки до неї їздять на власному авто. Тобто при віднесенні тих чи інших груп людей до категорій соціально вразливих слід було б враховувати не тільки їх грошові доходи, але й заощадження та накопичене багатство. Проте отримати достовірні відомості про майновий стан людей не завжди просто. Наприклад, якщо житель села володіє земельною ділянкою, що приносить ренту, то це слід враховувати при встановленні права на соціальну допомогу. Як йдеться в останньому звіті ЄБРР, чималу частку доходів у сільській місцевості складають соціальні платежі, до інших джерел належать допомога у межах сім'ї, дрібні заробітки, домашнє садівництво й городництво, а також дрібна торгівля.

Тому, згідно з Методикою обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги, в Україні до сукупного доходу сімей включаються доходи від ОСГ, земельних ділянок, наданих для ведення городництва, сінокосіння, випасання худоби та земельної частки (паю), виділеної внаслідок розпаювання землі (п. 5.16)¹⁵.

Доходи, отримані в натуральній формі, зараховуються до сукупного доходу за середніми (ринковими) споживчими цінами відповідного регіону, які діяли на період, за який вони одержані, що цілком справедливо. Відповідно до законодавства такі види доходів ураховуються за нормативами, які затверджуються місцевими органами виконавчої влади на календарний рік. При цьому доходи від ОСГ враховуються як доходи, отримані від земельної ділянки площею понад 0,06 га. Доходи громадян від земельної частки (паю), виділеної внаслідок розпаювання землі, яка перебуває в користуванні сільськогосподарських підприємств без оформлення договору оренди, також ураховуються за зазначеними нормативами. Така практика існує в усьому цивілізованому світі, проте серед наших селян вона не набула поширення через їхнє небажання враховувати ці доходи, аргументоване невеликими врожайми, поганими погодними умовами тощо. Щодо згадуваної Методики обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги, то вона є застарілою і потребує вдосконалення. Попри те вважаємо, що на сучасному етапі розвитку галузі та з огляду на рівень життя сільських жителів поки що вона має залишатися незмінною. Методика може бути переглянута лише після проведення земельної реформи та здійснення суцільної паспортизації сільських населених пунктів.

У випадку, коли земельна ділянка не обробляється і не здається в оренду власником, але який при цьому потребує допомоги від органів соціального захисту, підтримати його мають сільські чи селищні ради. У разі, якщо юридична чи фізична особа має земельну ділянку, яку не обробляє та не використовує, вона, відповідно до Закону України "Про плату за землю", має сплатити до бюджету земельний податок. Нині ставки земельного по-

---

¹⁵ Методика обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uazakon.com/dokument/spart57/inx57265.htm>

датку диференціюють та затверджують відповідні сільські, селищні, міські ради, зважаючи на середні ставки податку, функціональне використання та місцезнаходження земельної ділянки. Але, як свідчить практика, вони не мають з цього питання принципової позиції, тому такий податок не є важливим або його не сплачують належним чином. Наприклад, у Болгарії власник землі або користувач сплачує у такому випадку податок, що дорівнює вартості середнього врожаю з одиниці площі відповідного району або відповідної категорії земель¹⁶. Тому і в цьому питанні українське законодавство потребує коригування.

Вітчизняне законодавство передбачає й ситуації, коли особа не працює через слабе здоров'я чи пенсійний вік. Згідно із зазначеною Методикою для непрацюючих громадян, яким призначено пенсію вперше, або якщо вони залишили роботу у період, за який враховуються доходи, і не мають інших доходів, крім пенсії та доходів від ОСГ, земельних ділянок, наданих для потреб городництва, сінокосіння і випасання худоби, та земельної частки (паю), виділеної внаслідок розпаювання землі, у сукупному доході на розсуд пенсіонера враховується дохід за вказаний період або розмір призначеної щомісячної пенсії та доходи від земельних ділянок.

Досить часто до сільрад надходить неправдива інформація щодо нібито необроблюваної ділянки землі, у той час як сільгосппродукція на ній вирощується, при цьому власник землі або його сім'я вважаються малозабезпеченими і отримують соціальну допомогу. Боротися з подібними явищами можна лише створюючи різні агропідприємства, кооперації, спілки та інші агроформування і, звичайно, посилюючи контроль з боку місцевих органів влади та сільських громад за тим, що відбувається на підпорядкованих ним територіях.

Інколи жителі сіл потребують не лише матеріальної допомоги, а й уваги державних органів і громадськості до вирішення простих проблем. Сільським жителям складніше, ніж городянам вирішувати елементарні життєві проблеми – не вистачає відповідної поінформованості, часто проблематично дістатися до райцентрів тощо. А жителі віддалених сіл взагалі опиняються у соціальній ізоляції. У цих ситуаціях стануть у пригоді запровадження соціальних проектів “Соціальна допомога на селі: один день виїзної громадської приймальні”, “Соціальний компас”. Перший запроваджено у с. Стара Збур'ївка на Херсонщині. Обласний Фонд милосердя і здоров'я відкрив для жителів чотирьох сіл Центр правової інформації та консультацій для малозабезпечених. Цьому заходу передувало вивчення потреб людей за допомогою анкетування, яке виявило, що людей насамперед турбують побутові проблеми. Селяни різного віку (82 %) порушили чимало проблем, які, на їхню думку, необхідно розв'язувати органам місцевого самоврядування та іншим державним органам, а саме: відкриття дитячого садка, облаштування сільського пляжу, ремонт доріг, вивіз сміття, боротьба з амброзією,

---

¹⁶ *Боровик П. М.* Напрями державного регулювання процесів земельного оподаткування в Україні / П. М. Боровик, Е. О. Кончаковська // Наукові праці НДФІ. – 2009. – № 2 (47). – С. 109.

освітлення вулиць, наведення порядку на сільському цвинтарі. І тільки 18 % респондентів вважають, що від них залежить вирішення цих питань. Серед особистих проблем опитані виокремили низькі заробітні плати й пенсії, відсутність роботи в селі. При цьому 86 % селян вважають, що розв'язувати ці проблеми повинні сільські ради, а також Верховна Рада України і Президент України, і лише 13 % опитаних вважають, що вирішення цих питань залежить від них самих. Молодих людей, які навчаються чи працюють за межами села не влаштовує сполучення з районним центром через відсутність рейсового автобуса в ранковий час. Респонденти у віці 30–44 роки наголосили на відсутності роботи, медичної допомоги, інтернету¹⁷. Тож запровадження соціальних проектів є важливою справою і не потребує значних інвестицій. На думку автора статті, створення у селі робочих місць несільськогосподарської спеціалізації можна підтримати по-різному, наприклад, зменшивши (відмінивши на деякий час) податки на прибутки тих підприємців, які мають намір організувати свою діяльність або вже розпочали її у галузі пасажиро- чи вантажоперевезення, перероблення сільгосппродукції, будівництві (ремонт) доріг чи житла у сільських населених пунктах тощо.

Таким чином, розглянуті деякі аспекти соціального захисту сільського населення дають підставу вважати, що в країні створено законодавство у цій галузі. Держава й уряд спрямовують свої зусилля на розвиток аграрного сектору економіки на ринкових засадах, підвищення добробуту сільського жителя. Водночас існує чимало проблем, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, що перешкоджають цьому. Подолати бідність на селі не можна лише завдяки СЗН або збільшенню державою бюджетних асигнувань на такі цілі. Проте світова практика демонструє багато прикладів того, коли селянство самостійно й досить ефективно долало перешкоди, а головне – отримало землю у власність. Сьогодні великі надії покладаються на адміністративну реформу, яка має реалізуватися у комплексі з іншими. Було б корисним публічно обговорити проекти законів про сільськогосподарські професійні товариства та інші об'єднання, права і повноваження селянських громад (селянських комітетів), нарешті ухвалити Соціальний кодекс нашого суспільства. Усе це відповідає стратегічному курсу – реформуванню аграрних відносин.

---

¹⁷ Кулик Т. Как решить сельские проблемы? / Т. Кулик // Вгору. – 2011. – 21 лют. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vgoru.org/modules.php?name=News&file=article&sid=9650>.